

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЦІННІСНИХ УСТАНОВОК НА ТВОРЧУ САМОРЕАЛІЗАЦІЮ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

І. Л. Холковська

У статті пропонується огляд базових ціннісних установок педагога у сфері пізнання, у сфері дії, у сфері переживання. Визначені педагогічні умови формування у майбутніх педагогів ціннісних установок на творчу самореалізацію в професійній діяльності. Підкреслюється важливість організації зустрічі студентів з професійною позицією педагога в її реальному або ідеальному вигляді. Акцентовано увагу на необхідності насичення навчального процесу формами і засобами самовизначення студентів у цінностях педагогічної професії як професійного буття. Зазначено, що стимулювання і підтримка процесу утворення на базі як постійних (курс, група), так і тимчасових організацій (клуби, наукові товариства, творчі групи) студентів є важливою педагогічною умовою формування ціннісних установок на творчу самореалізацію майбутніх учителів. Зауважено на необхідності створення у процесі педагогічної практики навчально-професійної спільноти студентів, викладачів ЗВО і педагогів школи як простору самовизначення студентів у професійній діяльності і пробній творчій самореалізації.

Ключові слова: ціннісні установки, майбутні педагоги, педагогічні умови, самореалізація, професійна діяльність.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMING FOR FUTURE TEACHERS OF THE VALUED OPTIONS ON CREATIVE SELF-REALIZATION IN PROFESSIONAL ACTIVITY

I. L. Kholkovska

In the article the base valued options of teacher are analysed in the field of cognition, in the field of action, in the field of experiencing. Certain pedagogical terms of forming for the future teachers of the valued options on creative self-realization in professional activity. Importance of organization of meeting of students is underlined with professional position of teacher in her real or ideal kind. Meeting takes place with professional pedagogical position, firstly, in the process of the real communication and co-operating with teachers; secondly, in the process of communication and co-operation of student with teachers during pedagogical practice; thirdly, due to organization of the special reading and discussion students together with the teacher of authorial texts of prominent teachers. Attention is accented on the necessity of satiation of educational process by forms and facilities of self-determination of students in the values of pedagogical profession as professional life. Self-determination of students in the values of pedagogical life more effectively takes place during business and role-play games, pedagogical and social-psychological training. Stimulation and support of becoming of permanent and temporal organizations (clubs, scientific societies, creative groups) of students are the important condition of forming for the future teachers of the valued options on creative self-realization. An important value has creation in the process of pedagogical practice of educational-professional association of students, teachers and teachers of school as space of self-determination of students in professional activity and trial creative self-realization.

Keywords: the valued options, future teachers, pedagogical terms, self-realization, professional activity.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що з аксіологічної позиції самореалізація педагога є втіленням ним у професійній діяльності своїх екзистенційних цінностей і пов'язаних з ними особистісних педагогічних цілей. Базова ціннісна установка педагога, що самореалізується, – це установка на буття в педагогічній професії, тобто на професійну позицію [5]. Базова ціннісна установка, виходячи зі змісту позиції, може бути конкретизована в часткових ціннісних установках педагога на творчу самореалізацію. У сфері пізнання це: ціннісна установка на особистісне знання; ціннісна установка на розуміння. У сфері дії це: ціннісна установка на спільну творчу діяльність; ціннісна установка на діалогічне спілкування; ціннісна установка на гру. У сфері переживання це: ціннісна установка на емпатію; ціннісна установка на толерантність; ціннісна установка на особистісну рефлексію.

Мета статті: визначити педагогічні умови, що сприяють формуванню у студентів – майбутніх педагогів ціннісних установок.

Виявивши зміст ціннісних установок педагога на творчу самореалізацію в педагогічній діяльності, ми відповідно до мети статті можемо приступити до визначення педагогічних умов, що сприяють формуванню у студентів – майбутніх педагогів ціннісних установок.

Водночас виявляється очевидна складність вирішення цього питання. Говорячи про творчу самореалізацію педагога в професійній діяльності, ми, зрозуміло, припускаємо сам факт наявності такої діяльності. Проте у студентів об'єктивно немає професійної діяльності, їх діяльність – навчальна. Творча самореалізація студентів якщо і відбувається, то не в професійній діяльності.

З відсутністю у студентів професійної діяльності пов'язана ще одна складність. На думку психологів, формування установок (у тому числі ціннісних) відбувається при входженні суб'єкта в діяльність, на її первинному етапі. А. Асмолов у своїй праці «Діяльність і установка» доводить неможливість «ізолюваного

позадіяльнісного вивчення і формування явищ установки» [1, с. 263]. Така ситуація створює підґрунтя для припущення: якщо у студентів педагогічного ЗВО немає професійної діяльності, це означає, що немає і можливості для формування ціннісних установок на творчу самореалізацію в професії.

Проте, на наш погляд, таке припущення хоча і логічне, але необґрунтоване. На думку А. Вербицького, «оволодіння професійною діяльністю фахівця у внз здійснюється як процес руху діяльності студента від навчальної діяльності академічного типу через квазіпрофесійну діяльність і навчально-професійну діяльність до власне професійної» [2, с.61]. Перераховані типи діяльності студентів відомий фахівець в галузі вищої освіти відносить до *базових* і вказує їх основні форми: для академічної навчальної діяльності класична форма – інформаційна лекція, для квазіпрофесійної – ділова гра, для навчально-професійної – виробнича практика. Окрім цього, А. Вербицький називає і *проміжні* форми навчання студентів, перехідні від одного базового типу діяльності до іншого: проблемні лекції, семінари-дискусії, групові лабораторно-практичні заняття, аналіз конкретних виробничих ситуацій, спецкурси тощо [2, с. 54-55].

Таким чином, студент у повноцінно функціонуючому ЗВО є не лише суб'єктом «чистої» навчальної діяльності, але і суб'єктом різних перехідних форм до професійної діяльності. Це означає, що постановка питання про створення умов для формування у студента – майбутнього педагога ціннісних установок на творчу самореалізацію в педагогічній діяльності правомірна. Більше того, в зв'язку з наявними негативними тенденціями в сучасній шкільній освіті, вона просто необхідна.

Перш ніж приступити до характеристики цих умов, ми вважаємо важливим розставити акценти у розумінні терміну «формування». Ми розуміємо його не в традиціях авторитарної педагогіки як «формування» – укладання в готову форму, а як наповнення форми новим змістом. Таким чином, у нашому розумінні формування ціннісних установок студентів є процесом їх ціннісного самовизначення в тих формах і умовах діяльності, що представлені для їх вибору.

Базовою ціннісною установкою педагога на творчу самореалізацію в професійній діяльності нами була визнана установка на педагогічну позицію, тобто на буття в педагогічній професії. Тому найважливішою умовою формування цієї базової ціннісної установки у майбутніх педагогів є, на наш погляд, *організація зустрічі студентів з професійною позицією педагога в її реальному або ідеальному вигляді*. Зустріч – філософський і психологічний термін, що використовується для позначення особливого процесу і акту взаєморозуміння і взаємодії суб'єктів у глибинному спілкуванні [7]. В даному випадку ми скористалися ним, щоб підкреслити, що для організації залучення студента до ідеалу педагогічної позиції недостатньо звичайного інформаційно-ситуативного спілкування, поширеного в навчальному процесі. Безглуздо розповідати студентові про позицію на лекції, а потім перевіряти його знання і розуміння цього питання на семінарі й іспиті. Розглянемо, як же може статися зустріч студента з професійною позицією.

По-перше, в процесі реального спілкування і взаємодії з викладачем ЗВО, що має цю позицію. Такий викладач буде взаємодію з студентами на основі принципів відкритості і автономії, довіри і переконання при збереженні альтернативи, суб'єкт-суб'єктних стосунків. По-друге, ця зустріч може статися в процесі спілкування і взаємодії студента з практичним (шкільним) педагогом, його професійною справою під час педагогічної практики. Викладачі ЗВО також можуть спеціально організувати такі зустрічі під час «круглих столів», прес-конференцій, майстер-класів. Зазначимо, що у студентів завжди є ще одна, третя, можливість зустрічі з позицією – в її ідеальній представленості в авторських текстах великих педагогів минулого і сьогодення. Але недостатньо просто порекомендувати студентові прочитати ту або іншу книгу. На нашу думку, потрібна організація спеціального читання і обговорення студентами разом з викладачем. Спочатку викладач за допомогою внесення педагогічного тексту в сферу взаємодії з групою студентів створює ситуацію, що має проблемно-ціннісний характер і вимагає від кожного учасника розуміння її сенсу. Студент будує початкове розуміння-нерозуміння сенсу ситуації (тексту). Педагог проблематизує його розуміння з метою виходу останнього в рефлексивну позицію по відношенню до власного розуміння, а також стимулює прояв цієї позиції [3]. Змістовий конфлікт позицій різних студентів, що виникає на цьому етапі, використовується педагогом як основа організації позиційного спілкування. В процесі порівняння і обміну позиціями студенти приходять до необхідності кооперації або конкуренції з іншими позиціями, розуміння всіх і прийняття близьких позицій. Рефлексія учасниками спілкування його об'єктивних і суб'єктивних підсумків завершує процес їх взаємодії один з одним. Очевидно, величезну роль у тому, складеться чи ні у студента ціннісна установка на професійну позицію, відіграє його власна мотивація. Оскільки мотивацію потрібно стимулювати, другою умовою формування ціннісних установок майбутніх педагогів на творчу професійну самореалізацію, на наш погляд, є *насичення навчального процесу формами і засобами самовизначення студентів у цінностях педагогічної професії як професійного буття*.

На основі процедури читання і обговорення педагогічного тексту можна проводити семінарські заняття. Тобто використати оновлений варіант традиційної форми організації навчального процесу. До числа таких оновлених форм можна віднести лекції-діалоги, лекції-полілоги, лекції з елементами дискусії, практикуми з вирішення педагогічних завдань тощо. Головна складність у використанні цих форм – це те,

що вони спочатку не були пристосовані для процесу самовизначення студентів, і викладачеві потрібно постійно контролювати процес їх реалізації в оновленому вигляді, інакше прориваються стереотипи.

Більш ефективно самовизначення студентів в цінностях педагогічного буття відбувається в порівняно нових для нашої вищої освіти формах організації навчального процесу: ділових і рольових іграх, педагогічних і соціально-психологічних тренінгах. На думку С. Постової, ситуація ділової гри, як правило, виявляється дуже значущою для її учасників, що безпосередньо викликає переживання в особи, що актуалізує відповідні смислові і ціннісні установки. Більше того, це така ситуація, яка сприймається і виступає для учасників не як експериментальна, а як продовження їх звичайного життя, як реальна життєва ситуація. Важливий і той факт, що разом з близькістю цієї ситуації до реального життя учасників, вона залишається моделлю, а тому процес прояву особистості суб'єкта виступає як відносно керований, як результат дій, що враховуються викладачем. Тривалість ділової гри дозволяє її організаторові спостерігати справжні, а не уявні ціннісні і смислові установки учасників [6]. На відміну від ділових ігор, які дозволяють студенту довільно опанувати роль (і тим самим дещо наблизитися до професійної позиції), тренінг дає йому набір засобів, що дозволяють довільно ставати самим собою, а не виконувати яку-небудь роль. Сучасні тренінгові програми, адресовані студентам педагогічних ЗВО, розробляються за різними напрямками: це і вироблення вмінь педагогічної техніки, і оволодіння основами акторської майстерності, і цілеспрямований розвиток окремих комунікативних здібностей і навичок (емпатії, сензитивності, діалогічності), і активізація мотиваційних ресурсів.

Проте самовизначення майбутнього педагога в цінностях професійної позиції потребує не лише забезпечення формами і засобами, але й створення відповідного освітнього середовища [4]. Таким середовищем, на наш погляд, може виступати колектив. Тому ще однією важливою педагогічною умовою формування у студентів ціннісних установок на педагогічну самореалізацію є *стимулювання і підтримка процесу утворення студентських колективів на базі як постійних (курс, група), так і тимчасових організацій (клуби, наукові товариства, творчі групи)*. Колектив студентів не даність, його необхідно створювати навколо значущої для юнаків і дівчат спільної діяльності. Такою діяльністю, що утворює колектив, може бути спільна навчальна діяльність студентів. Зрозуміло, у межах традиційного підходу до навчання у закладі вищої освіти, на жаль, поки дуже поширеного, ні про яку спільність навчальної діяльності і мови не йде. Проте сьогодні є вже й інноваційний науково-практичний досвід у цьому напрямі. Так, Н. Заніздра аналізує новий концептуальний підхід до навчання – трактування навчання як спільної продуктивної діяльності учасників навчального процесу [8]. Перебудова форм співпраці, пов'язана зі зміною позиції особистості викладача і студента, обумовлює можливість самозміни суб'єкта навчання. Спільна навчальна діяльність визначається як спільність, що виникає в процесі навчання. У своєму становленні вона проходить низку етапів, які у процесі засвоєння матеріалу забезпечують формування єдиного ціннісного поля в усіх учасників навчання, що забезпечує подальшу саморегуляцію індивідуальної діяльності всіх учасників. Життєдіяльність колективу можна розглядати як відкриту і автономну систему. Колектив функціонує в певному середовищі у взаємодії з іншими об'єднаннями, в які входять його члени, що визначає його відкритість по відношенню до навколишньої дійсності. В той же час колектив, будучи організаційно оформленою спільнотою людей, до певної міри функціонує незалежно від довкілля, що робить його відносно автономним. Колектив як автономна система має комплекс тих або інших норм і цінностей. За джерелами, враховуючи, що колектив в той же час є відкритою системою, вони поділяються на три рівні. Перший рівень – індивідуальні норми і цінності, що схвалюються і культивуються суспільством, які цілеспрямовано вносяться в колектив його керівниками. Другий рівень – норми і цінності, специфічні для суспільства, соціальних, професійних, вікових груп, що не співпадають з першими. Третій – індивідуальні норми і цінності, носіями яких є студенти, що входять у колектив. У процесі функціонування колективу всі три шари норм і цінностей перетворюються на своєрідний сплав, що характеризує поле його інтелектуально-моральної напруги. Це поле, специфічне для конкретного колективу, визначає його автономність і вплив на своїх членів. Поле інтелектуально-моральної напруги колективу має неоднорідний сплав. Воно розпадається, як мінімум, на два сектори. Один – цінності і норми, обов'язкові для всіх членів колективу, які регламентують колективно-значущу поведінку особистості. Інший – ті норми і цінності, які, в принципі, не суперечать першим, але надають окремим мікрогрупам і членам колективу можливість деякої самобутності в поведінці. Характер норм і цінностей визначає спрямованість впливу колективу на ті або інші аспекти розвитку особистості.

У будь-якому колективі складаються дві структури стосунків – формалізована і неформалізована.

Формалізована структура колективу створюється його керівниками для того, щоб організаційно оформити колектив і зробити його здатним вирішувати завдання, що стоять перед ним. Ця структура відображає ділові стосунки управління, що складаються між керівниками, функціонерами органів самоврядування й іншими членами колективу. Неформалізована структура колективу відображає неофіційні стосунки його членів і має два шари: міжособистісні стосунки всіх членів колективу і мережу

вибіркових відносин приятелювання і дружби. Стосунки, що складаються в колективі, істотно впливають на можливість розвитку його членів [10, с.354].

Таким чином, завдяки наявності поля інтелектуально-моральної напруги, що містить у собі «сплав» норм і цінностей, і неформалізованої структури стосунків, колектив є сприятливим середовищем для ціннісного самовизначення особистостей, що входять до нього, а також місцем їх самореалізації і самоствердження. Побічно це підтверджується і психологічними дослідженнями, які доводять, що позиційне самовизначення людини можливе тільки в спільноті, пов'язаній зі спільною діяльністю [8].

О. Пехота узагальнює досвід реалізації технології розвивальної навчальної взаємодії, що є спільною діяльністю викладача і студентів, які займають певні позиції-ролі для вирішення навчальних і дослідницьких проблем (Доповідач, Ініціатор, Конструктивний Критик, Організатор). У межах розвивальної навчальної взаємодії ефективно розвиваються здібності до комунікації, самовизначення, рефлексії, виробляються педагогічні позиції [9].

Аргументом на користь необхідності спільної діяльності студентів педагогічного ЗВО в процесі загальнопедагогічної підготовки є специфіка вчительської праці, успішність якої залежить від умінь педагога працювати в режимі взаємодії, діалогу, полілогу. Групова взаємодія виступає фактором стимулювання рефлексії студентів. Процес і результат індивідуальної рефлексії в ході комунікативної взаємодії стають предметом колективної рефлексії, отримуючи тим самим додаткову представленість у свідомості суб'єкта, сприяючи особистісному і професійному самовизначенню. Не лише спільна навчальна діяльність студентів може виступати системоутворючою діяльністю колективу. Під час різних видів практик студенти тимчасово входять до складу різних педагогічних колективів, сприймаючи і поділяючи їх професійні цінності. Наведемо як приклад ціннісні установки, що формулюються під час інструктивно-методичної практики студентів Вінницького державного педагогічного університету:

- право на Дитинство як чудову пору в житті людини, коли дитина вірить, що дорослі допоможуть їй і захистять її;
- право на повагу – розуміння дитини, визнання в ній особистості, активної і відповідальної;
- право на тактовну допомогу з боку дорослого;
- право на захист від деспотизму і насильства; у конфліктних ситуаціях дитина може звернутися по допомогу до дорослих або вирішувати свої проблеми самостійно;
- право на рівні стартові можливості, незалежно від стану здоров'я, особливостей розумового і фізичного розвитку, раси, національності, соціального статусу, віку;
- обов'язок дорослого пам'ятати, що він був колись дитиною; це допоможе бути терпимим до дітей;
- обов'язок дорослих не балувати дітей, не дозволяти їм робити все, що надумается;
- обов'язок дорослих вислухати дитину перед ухваленням рішення;
- обов'язок кожного – берегти природу, добре поводитися в громадських місцях і вдома, уважно ставитися до прохань дорослих, не використовувати нецензурних слів, не дозволяти хамства, грубості.

Думається, що в колективі, який поділяє такі цінності, кожен студент знайде можливості для своєї творчої педагогічної самореалізації, побудує власну професійну позицію педагога. Колектив може скластися і в процесі науково-дослідної діяльності студентів у формі студентського наукового товариства, творчої або проблемної групи. Під час виробничої практики науково-дослідна діяльність студентів спрямована на вирішення педагогічних завдань курсових і дипломних досліджень. Ціннісні установки, що складаються в цей час, відображають ще один з аспектів творчої самореалізації в педагогічній діяльності..

На жаль, не всі студенти педагогічного ЗВО активно ставляться до виконання завдань позашкільної практики або науково-дослідної діяльності. Проте навчальним планом кожного педагогічного університету передбачена унікальна можливість «входження» студентів у професійну діяльність – педагогічна практика на базі загальноосвітнього закладу. У зв'язку з цим, ми вважаємо важливою і самостійною умовою формування ціннісних установок майбутніх педагогів на творчу самореалізацію *створення в процесі педагогічної практики навчально-професійної спільноти студентів, викладачів ЗВО і педагогів школи як простору самовизначення студентів у професійній діяльності і пробній творчій самореалізації*.

У практиці педагогічної освіти нерідко спостерігається розрив між навчальною і професійною діяльністю майбутніх педагогів, що призводить до «ями адаптації», в яку «провалюється» випускник. Включаючись в нову для нього професійну практичну діяльність, студент стикається з питаннями і проблемами, для вирішення яких йому потрібна взаємодія з викладачами і педагогами, їх допомога. Але ця взаємодія неможлива в тій формі, в якій вона здійснювалася під час навчальної діяльності. Студент потребує інших форм співпраці з викладачами і колегами.

Створюючи на педагогічній практиці нову форму спільноти – навчально-професійну спільність – з новими способами взаємодії, позиціями партнерів, ми реально відповідаємо очікуванням студента. В такій спільності здійснюється перехід майбутнього педагога від пізнавального до діяльнісного ставлення до дійсності, усвідомлюється його суб'єктність у професійній діяльності, відкривається предметність нової для студента професійної діяльності, до самостійного здійснення якої він ще не готовий. Для цього

будуються адекватні для особливостей входження конкретного студента в цю предметність форми взаємодії, що дозволяють «вивести» його на предмет саме цієї діяльності, на її специфічні завдання.

Оскільки спільність, на думку багатьох психологів, є об'єднанням людей на основі загальних цінностей і сенсів, ми маємо право вважати, що в навчально-професійній спільності у майбутніх педагогів відбувається формування ціннісних установок на творчу самореалізацію в педагогічній діяльності. Щоб стимулювати цей процес, в спільності задіюються різні педагогічні позиції, створюються умови для самовизначення студентів в них в протилежність адаптивному самовизначенню. Співтовариство надає студентам підтримку в освоєнні нової позиції – позиції суб'єкта професійної діяльності.

Підводячи підсумки, ми маємо можливість виокремити сукупність педагогічних умов, що сприяють формуванню ціннісних установок майбутніх педагогів на творчу самореалізацію в педагогічній діяльності:

- організація зустрічі студентів з професійною позицією педагога в її реальному або ідеальному вигляді. Така зустріч можлива в процесі безпосереднього спілкування і взаємодії студентів з носіями педагогічної позиції (викладачами ЗВО або вчителями шкіл), а також це може бути опосередкована авторськими педагогічними текстами зустрічі з позицією відомих педагогів минулого і сьогодення;

- насичення навчального процесу формами і засобами самовизначення студентів у цінностях педагогічної професії як професійного буття;

- стимулювання і підтримка процесу утворення на базі як постійних (курс, група), так і тимчасових організацій (клуби, наукові товариства, творчі групи) студентів. Завдяки наявності поля інтелектуально-моральної напруги, що містить у собі «сплав» норм і цінностей, і неформалізованої структури стосунків колектив є сприятливим середовищем для ціннісного самовизначення студентів, що входять до нього;

- створення в процесі педагогічної практики навчально-професійної спільноти студентів, викладачів і шкільних учителів як простору професійного самовизначення студентів і пробної творчої самореалізації.

Література

1. Асмолов А.Г. Деятельность и установка / А.Г. Асмолов. – М., Изд-во Московского университета, 1979. – 152 с.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А. Вербицкий. – М., 1991. – 207 с.
3. Галузяк В. М. Активізація рефлексивних процесів як умова розвитку особистісної зрілості майбутніх учителів / В. М. Галузяк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 39. – Вінниця, 2013. – С. 59-65.
4. Галузяк В. М. Образовательная среда как фактор личностного развития будущих учителей / В.М. Галузяк // Человек и общество: на рубеже тысячелетий: материалы международной научной конференции / под общей ред. проф. О.И. Кирикова. – Выпуск 56. – Москва: Наука: информ; Воронеж: ВГПУ, 2013. – С. 28-41.
5. Галузяк В. М. Підготовка майбутніх учителів у контексті особистісно зорієнтованого підходу / В. М. Галузяк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 42. Частина 2. – Вінниця, 2014. – С. 162-169.
6. Ділові педагогічні ігри для вчителів: Методичні рекомендації / За ред. С.О. Постової. – Тернопіль, 2008. – 112 с.
7. Ермолаева М.В. Понятие встречи в психотерапии и психологии развития / М.В. Ермолаева, Д.В. Лубковский // Консультативная психология и психотерапия. – 2015. – №3. – С.105-116.
8. Заніздра Н.О. Засоби навчальної діяльності студентів / Н.О. Заніздра // Вісник КДПУ імені М. Остроградського. – 2009. – № 4. – С. 163-167.
9. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / За ред. О.М. Пехоти. – К., А.С.К., 2004. – 256 с.
10. Якименко С. А. А.С. Макаренко про колектив та його вплив на виховання особистості / С.А. Якименко // Витоки педагогічної майстерності. – 2013. – №11. – С. 352-355.